

„Börtönök a Törvény köveiből épültek,
bordélyok a Vallás tégláiból.”

A morális rossz fogalma William Blake művészetében

Резюме. Однією з найгостріших проблем християнської філософії та теології є парадокс взаємозв'язку морального зла та Бога доброго у світі. Протягом історії мислителі з більшим або меншим успіхом намагалися із використанням філософії, як інструмента для сформулювання та вирішення проблеми, а саме: як створити апологію Бога за допомогою обґрунтованих міркувань. Окрім філософії дана проблема була представлена і в мистецтві та навіть у пошуках спрямованих на його вирішення. Я у своїй письмовій роботі через вірші, гравюри та особистість Вільяма Блейка, із використанням герменевтичного метода, хотіла б зазначити і підкреслити драматичне буржуазії уявлення про гріх і теодицію англійського преромантичного художника, яке займає гідне місце в історичній культурі.

Ключові слова: Вільям Блейк, теодицея, гріх, морального зла

Rezümé. A keresztény filozófia és teológia egyik égető problémája a világban tapasztalható morális rossz és a jóságos Isten kapcsolatának paradoxona. A történelem során a gondolkodók több-kevesebb sikerrel, a filozófia eszközeivel igyekeztek a problémát artikulálni és megoldani: jól képzett érvelés segítségével megalkotni Isten apológiáját. A filozófia mellett a művészetben is reprezentálódott a probléma, sőt az arra irányuló megoldáskeresés is. Írásomban William Blake versein, metszetein és személyiségjegyein keresztül, hermeneutikai módszerrel szeretnék rámutatni arra, hogy az angol preromantikus művész polgárpukkasztó elképzelése méltó helyet foglal el a bűnről és a teodiceáról alkotott elképzelések kultúrtörténetében.

Kulcsszavak: William Blake, teodicea, bűn, morális rossz

Abstract. One of the burning problems of Christian philosophy and theology is the paradox of the relationship between moral evil (or moral badness) and the good and gracious God. Throughout history, thinkers have sought to articulate and solve this problem with more or less success, using the tools of philosophy: to create an apology for God by coherent argumentation. In addition to philosophy, the problem – and even the search for solutions to it – was also represented in art. In my writing, through William Blake's poems, engravings, and personality traits, I would like to point out, using a hermeneutic method, that the English preromantic artist's flagrant idea occupies a worthy place in the cultural history of the concepts of sin and theodicy.

Keywords: William Blake, theodicy, sin, moral evil

A keresztény filozófia és teológia egyik legtöbbet vitatott témája a teodicea problémája, vagyis a jóságos Isten és a világban tapasztalható szenvedés és bűn paradoxona. A történelem során sokan és sokféleképpen igyekeztek feloldani az ellentmondást. Megfigyelhető, hogy a gondolkodók idővel leszűkítették a teodicea problémáját: a szenvedést a morális rossz következményeként értelmezték. Így a paradoxon a legtöbb filozófiai, teológiai és irodalmi munkában a morális rossz, azaz a bűn és a jóságos Isten kapcsolatának kérdéseként jelent meg.

* Aspirant, Doktorська школа філософії, Будапештський університет імені Лоранда Етвеша.

* PhD-hallgató, Filozófiatudományi Doktori Iskola, Eötvös Loránd Tudományegyetem. * PhD student, Doctoral School of Philosophy, Eötvös Loránd University. E-mail: orsolyaln@gmail.com

A bűn mibenlétéről és „Istennel való kapcsolatáról” a számos elmélet közül kiemelkedik egy, mégpedig William Blake meglátása. Ezen írásomban a preromantikus művész elképzelését szeretném bemutatni a bibliai Jób-történetet újraértelmező metszetei, illetve *Az ártatlanság dalai* és *A Tapasztalás dalai* című versesköteteiben található néhány alkotása alapján. Rá szeretnék mutatni arra, hogy bár egyetlen szakirodalom sem emeli ki William Blake viszonyulását a teodicea kérdéshez, a művész egyedi szemléletmódja méltán érdemel helyet a problémáról alkotott elméletek sorában.

A teodicea problémájának megoldására tett kísérletek ismertetését a kora középkortól, azaz a patrisztika időszakától és annak legjelentősebb képviselőjétől, Szent Ágostontól kezdem. A bemutatásban helyet kap Petrus Abeaelardus, Rotterdami Erasmus, Luther Márton, Gottfried Wilhelm Leibniz és Voltaire teóriája. Az elméletek bemutatása a következő szempontok alapján történik: a bűn eredetének és mibenlétének megválaszolására tett kísérlet során inkább a *puritanizmus*¹ vagy a *vitalizmus*² a domináns; mennyire folytat az adott szerző apológiát Isten mellett; mire vezeti vissza a morális rossz eredetét; illetve inkább a kollektív vagy az egyéni bűnösség jelenik meg a teóriában.

Blake gondolatvilágának megértéséhez pedig a hermeneutika módszerét használom, vagyis műveit élettörténete tükrében szemlélem és értelmezem. Elsősorban Blake, valamint korának sajátosságait igyekszem bemutatni, s ennek fényében elemezni alkotásait. Végezetül olyan átfogó képpel szeretnék szolgálni, mely jól szemlélteti William Blake nem mindennapi elképzelését a bűn fogalmáról, a teodicea kérdéséről, rámutat arra, hogy a művész polgárpukkasztó személyisége és a világról alkotott képe fordulatot jelent a bűn, illetve a teodicea kultúrtörténetében.

1. Vélemények a morális rossz mibenlétéről

Az *quid est malum* és az *unde malum* kérdés feleletének megtalálására tett kísérletezés már a fiatal, útkereső Ágostonnál is megjelent. Első megtérése után még elegendőnek találta a manicheizmus által nyújtotta „kényelmes” dualizmust,³ viszont e tanok elvetése és második megtérése után a probléma árnyaltabbá, bonyolultabbá vált. A katolikus hitre tért férfiú találkozott a jóságos Isten doktrínájával.

¹ Saját fogalom. A puritanizmus kifejezés alatt a bűndefiníciók kialakulásának olyan pontját jelölöm, mely a szexualitással szembeni fenntartásokat foglalja magába.

² Szintén saját fogalom. A bűndefiníciók kialakulásának másik pontja. Ide tartozik minden, ami a fizikális erő kategóriájába sorolható.

³ A manicheisták szerint az ember a fény és a sötétség, vagyis a jó és a rossz keveréke, s ezt a jegyet testén is viseli: „felül helyezkednek el a jó befogadására alkalmas szervek” és „alul pedig a Gonoszhoz tartozó testrészek találhatók”. A sötétség csökkentése érdekében a manicheizmus erős aszkézist javasolt, ezért tanainak követői szigorú szabályrendszer betartására kényszerültek. LANCEL, SERGE (2004): *Szent Ágoston*. Ford. Kamocsay Ildikó. Budapest.

Elképzelését a dialógus formájában megírt *De libero arbitrio*⁴ című munkájában fejtette ki. A bűn fogalmát nem definiálta, de példáiból – melyekben a házasságtörés és a gyilkosság jelenik meg mint vétek – arra következtethetünk, hogy a *puritanizmus* és a *vitalizmus* együtt foglalja össze korai álláspontját.

Ágoston püspökké szentelése után továbbfejlesztette a bűnről alkotott elméletét. Megalkotta az eredendő bűn dogmáját, melynek lényeges eleme a szabad akarat: „[...] attól fogva [...] egy ember által bekerült a világba a bűn, és a bűn által a halál, és így a bűn minden emberbe áterjedt (annak az embernek a révén), akiben mindannyian elkövették a bűnt.”⁵ Ennek értelmében minden ember részesül az őszülők vétkében: még a személyes bűnöktől mentes csecsemő is (a keresztelési rítusig) az áteredő bűn rabja. Ágoston tehát Isten apológiáját alkotta meg, a bűn világba jövetelét pedig egyedül az ember hibájának tartotta.

Petrus Abaelardus elképzelése sok hasonlóságot mutat Ágoston elméletével. Nem meglepő, hiszen Abaelardus már abban a korszakban tevékenykedett, amikor az egyház mint dogmát használta Ágoston eredendő bűnről szóló elméletét. Abaelardus elképzelését *Etika*⁶ című műve őrzi, melyet püspökké szentelése után vetett papírra. A bűnnel kapcsolatban az *Etikában* négy, egymástól gondosan megkülönböztetett dolgot vett figyelembe: a lelkület hibáját, a rosszakaratot, a rossz cselekedetet és a rosszal való egyetértést, ami Isten megvetése.⁷

Abaelardus az *Etikában* hosszasan elmélkedik a négy lehetőségéről, majd arra jut, hogy a bűn csakis a rosszal való egyetértéssel, Isten megvetésével lehet egyenlő. „Vétkezni annyi, mint megveti a Teremtőt, azaz elmulasztani azokat a cselekedeteket, amelyeket, úgy hisszük, őerte meg kell tennünk, vagy nem tartózkodni azoktól a cselekedetektől, amelyektől, úgy hisszük, őerte tartózkodnunk kellene.”⁸ Míg hasonlatainak témája megegyezik az Ágostonnál látottakéival, két apró különbség mégis észlelhető a két szerző okfejtése között: Abaelardus inkább az egyéni bűnösséget domborította ki, illetve az *arbitrio* (akarat) helyett a *consensus* (egyetértés) fogalmat használta, s ezzel Ágostonhoz képest leszűkítette a morális rossz fogalmát.

A bűn kultúrtörténetének következő említésre méltó állomása az Erasmus–Luther-vita. Erasmus 1524-ben a *De libero arbitrio diatribe sive collatio*⁹ című munkájával üzent meg gondolatait Luther Mártonnak. Erasmus egyet értett Ágostonnal abban, hogy a bűn kizárólag az emberi szabad akarat erőtlenségének

⁴ SZENT ÁGOSTON (1989): *A boldog életről. A szabad akaratról*. Ford. Tar Ibolya. Budapest.

⁵ SZENT ÁGOSTON (2006): *De civitate Dei – Isten városáról*. III. Ford. Földváry Antal. Budapest. 52.

⁶ PETRUS ABAELARDUS (1989): *Etika*. Ford. Turgonyi Zoltán. Budapest.

⁷ Uo. 69.

⁸ Uo. 51–52.

⁹ ROTTERDAMI ERASMUS (2004): *A szabad döntésről*. Ford. Rokay Zoltán. Budapest.

terméke. Így ír erről: „A szabadság az emberi akarat ereje, amellyel az ember képes odafordulni ahhoz, ami az örök üdvösségre vezet és ugyanettől elfordulni.”¹⁰

Erasmus tanulmánya természetesen nem maradt válasz nélkül. A reformátor a *De servo arbitrio*¹¹ című „válaszlevelében” az eleve elrendelés elméletével állt elő, mely teljesen új és idegen volt az addigi elképzelésekhez képest. Eszerint az ember rendelkezik akaratral, de ez az akarat nem nevezhető szabadnak. Csupán „alkalmasság” arra, hogy „a Lélek megragadja, és Isten kegyelmével teljék meg, attól függően, hogy az örök életre vagy az örök kárhozatra rendelt bennünket”.¹² Illetve „sem Isten, sem a sátán nem túri el a tiszta, semleges akarást bennünk, hanem [...] a szabadság elvesztése után a bűnnek kell szolgálnunk, ami azt jelenti, hogy akarjuk, mondjuk és tesszük a bűnt és a gonoszt”.¹³ Luthernél tehát nincs jelentősége a bűnök *puritanizmus* vagy *vitalizmus* jellegének. A reformátort nem érdekelte, mi a morális rossz, hanem annak eredete foglalkoztatta. A *De servo arbitrio* inkább az ember, semmint Isten apológiájának nevezhető. Luther távol tartotta magát attól a lépéstől, hogy megkísérelje Isten felmentését. Természetesen túlzás lenne azt állítani, hogy Luther Istent tette minden morális rossz felelőssévé, viszont tény, hogy az eddig tárgyalt elméletekhez képest az emberről jelentős súlyt helyezett át a történelemben cselekvő Istenre. Mégis, miközben humánus módon fordult az ember felé, pesszimista képet festett róla. Sőt, mondhatni megalázta: minden cselekedettől megfosztott marionettfiguraként ábrázolta.

Új szint hozott a bűn eredetéről és mibenlétéről zajló diskurzusba a felvilágosodás, amely elvetette a külső tekintélyt, vagyis a *Bibliától* és az egyháztól független válaszkérésbe kezdett. A gondolkodók már nem az ágostoni tanítás következményeinek leküzdésére tettek kísérleteket, hanem egyenesen annak alapelvét próbálták megdönteni.¹⁴ Leibniz például egy olyan metafizikai érvből vont le következtetéseket, mely világunkat a lehetséges világok legjobbjának titulálja.¹⁵ Új terminusként vezette be a *metafizikai rossz* fogalmát, mellyel az ember végességének tényét, és az ebből fakadó tökéletlenségét fejezte ki. A rossz eredetének az emberi végességet, az ember tökéletlenségét tartotta, mely lényegében szükségszerű, hiszen hiányában Isten önmagával egyenrangú lényt, egy másik istent teremtett volna. Leibniz érvelésében a rossz metafizikai hiánnyá való lefokozása a bűn eredetének a világ ontológiai szerkezetére való áttolását jelenti. Az optimizmus atyja tehát konszenzusos választ kínált: mind az Istent, mind pedig az embert megpróbálta felmenteni a felelősségre vonás alól.

¹⁰ Uo. 93.

¹¹ LUTHER MÁRTON (2006): *A szolgai akarat*. Ford. Jakabné Csizmadia Eszter, Budapest.

¹² Uo. 58.

¹³ Uo. 58.

¹⁴ Lásd: SCHMIDT-BIGGEMANN, WILHELM (2011): *Teodícea és tények – A német felvilágosodás filozófiai profilja*. Budapest. 100–108.

¹⁵ Leibniz érve a következő: ha nem lenne egy legeslegjobb világ, Isten egyetlen világot sem teremtett volna. LEIBNIZ, GOTTFRIED WILHELM (1985): *Essays of Theodicy on the Goodness of God, the Freedom of Man and the Origin of Evil*. Trans. Hugard E. M. Lasalle.

A leibnizi eszmét bravúrosan gúnyolta ki Voltaire a *Candide vagy az optimizmus*¹⁶ című regényében. A műben Voltaire Eldorádó képében az általa megálmodott eszményi társadalmat tárja elénk, mely a következőképpen néz ki: a lakosok nem ismerik a pénzt, a magántulajdont és az elégedetlenség érzését, a társadalomban elfoglalt helyüktől és szociális helyzetüktől függetlenül az önzetlenség erényével felvértezve segítik egymást. E társadalom elrontója kizárólag a kapzsiság és az önzőség lehet. Voltaire tehát e két tulajdonságot tartotta a világ problémái, a háborúk, az emberek közti konfliktusok, az elnyomás, és minden egyéb morális rossz gyökerének.

Isten csak említés szintjén¹⁷ jelenik meg a regényben. Voltaire az emberi oldalt kiemelve ír a morális rossz burjánzásáról, a megpróbáltatásokról, a lelki sérelmekről. Nem bocsátkozik fejtegetésekbe a morális rossz eredetéről, sőt, a szabad akarat problémáját sem feszegeti. Az egyéni bűnt helyezi előtérbe. A *Candide vagy az optimizmus* című műve nemcsak elgondolkodtat, hanem hűen mutatja be a felvilágosodás távolságtartását az egyháztól, és a dogmatikai környezettől elrugaszkodó gondolkodás megszületését, ahogyan azt később William Blake-nél is érzékeltetni lehet.

2. A Blake-karakter

Blake elképzelése merőben eltér az eddigiekben bemutatott gondolkodókétól. Ágoston, Luther vagy Voltaire esetében inkább a szociális-társadalmi hatás volt mérvadó szemléletmódjuk kialakulásban. Blake viszont Abaelardushoz hasonlítható. Míg Ágoston, Luther és Voltaire érzékenyek voltak a világ problémáira, Blake saját belső világának a foglya volt. Meglepő ez abból a szempontból, hogy egész életében a társadalmi ranglétra legalacsonyabb fokain mozgott. A tapasztalat amellettszól, hogy általában a társadalmi tekintély nélküli emberek azok, akik leginkább nyitottak a világra, képesek meghallani a szegények és a nyomorultak segélykiáltását és panaszát. Ezzel szemben Blake testestül-lelkestül igyekezett belemerülni a költészetébe, mellyel állítása szerint képes volt átélni a spiritualitást. Olyasfajta spiritualitás ez, melyet az örület és a misztika között lehet elhelyezni.

Blake több művében is írt arról, hogy ördögökkel vagy angyalokkal diskurált, ellátogatott a Pokolba vagy éppen prófétákkal beszélgetett. Mindez felvet néhány kérdést: lehetséges, hogy Blake csupán a művészetével teremtette meg a spirituális szférát? Lehet, hogy a pokoljárásai és a szellemi lényekkel való találkozásai csak a művész tudatos fikciói voltak? A Blake-ről készült memoárok a felvetett kérdésekre nemleges választ nyújtanak.

A művészt – állítása szerint – már kisfiúként is szellemek látogatták. Első víziójában Isten jelent meg neki, aki a homlokát az ablakhoz támasztotta. Majd a gyermek egy fát látott, melyen angyalok ücsörögtek, ezek után pedig Eliézer

¹⁶ VOLTAIRE (2020): *Candide vagy az optimizmus*. Ford. Gyergyai Albert. Budapest.

¹⁷ Voltaire az eldorádói társadalmat deistaként képzei el, de papok és szerzetesek nélkül.

prófétával is találkozott.¹⁸ A történet szerint, miután Blake beszámolt szüleinek a furcsa eseményről, édesanyja jól elverte, s ezzel ugyan egy rövid időre megszüntette a gyermek paradox vízióit, örökre elcsitítani mégsem tudta. Ennek az esetnek a következménye, hogy feltehetővé válik a kérdés: vajon Blake beleillik-e a misztikusok sorába?

Nagyon nehéz feladatot jelent tehát meghatározni, hogy milyen kapcsolatban állt William Blake a misztikával. Egyrészt, ha a gyermek Blake víziójából szeretnék következtetéseket levonni, számításba kell venni a gyermeki képzelet találékonyságát, illetve hogy a Blake család a téli estéken egy-egy tea mellett Swedenborg könyvét¹⁹ lapozgatta. Másrészt, ahogyan a misztikus megveti mindazt, ami a külvilágnak morális vagy anyagi érték, Blake is elutasította például a pénzt²⁰ és az alamizsnálkodást²¹. Vétózta a Törvény szükségességét, s e jellemvonás szintén megegyezik a misztikusokéval.

Mindemellett az is igaz, hogy kezdetben, amikor London a legnagyobb el-lenségének a francia jakobinusokat tartotta, Blake piros sapkát viselve járta az utcákat, verseket írt Amerikáról és a francia forradalomról, s az állatokra is ki szerette volna terjeszteni az emberi jogokat.²² Lelkesen hirdette a szexuális szabadságot, mely alapjául szolgál a vallással és az egyházzal szembeni fenntartásnak. Egyes szóbeszéderek szerint olyannyira híve volt a szerelem legradikálisabb megnyilvánulásainak, hogy feleségét is gyakorta győzködte, lakjon egy háztartásban férje szeretőjével.²³ Mégis, mint arról már fentebb szó esett, Blake belső világának foglyává vált, elzárkózott a népszabadság eszméjétől, mivel „a politikai elnyomás olyan semmiség ahhoz a másik, nagyobb elnyomatáshoz képest, amit minden ember érez, a lelkében [...]”²⁴

3. William Blake istenképe

Blake mind istenképét, mind pedig a vallásról alkotott elképzelését tekintve különöncnek számított. Meggyőződéseit a *Menny és Pokol házassága* című műve és életének alkonyán készített *Jób-illusztáció*-i fogják keretbe.

¹⁸ SZERB ANTAL (1971): *Gondolatok a könyvtárban*. Budapest. 232.

¹⁹ SWEDENBORG, EMANUEL (1993): *Menny és Pokol*. Debrecen.

²⁰ „Blake semmi földi dologgal nem törődött, pénzt nem volt szabad kérni tőle, és ha Mrs. Blake kifogyott a földi javakból, beérte azzal, hogy szomorúan nézett férjére mindaddig, míg az megértette, hogy miről van szó” SZERB 1971. 232.

²¹ Hivatkozási pont lehet itt a Jób könyvéhez készített negyedik metszet, amelyen Jób alamizsnát ad egy megfáradt embernek. Ez a metszet azok közé tartozik, amelyekben még Jób szeméitől a hamis meggyőzések ködfátyola eltakarja a tiszta spiritualitást. Azzal tehát, hogy Blake e ponton és ilyen kontextusban helyezte el ezt a cselekményt, hangsúlyozni kívánta az alamizsnálkodással szembeni fenntartását.

²² Uo. 244.

²³ BATAILLE, GEORGES (1997): *Literature and Evil*. New York–London. 81.

²⁴ SZERB, 1971. 244.

A legfontosabb konkrét kijelentés, amely Blake nehézkesen értelmezhető szövegeiből kivehető, hogy megvetette a Törvényt és a hit intézményesült formáit. Feltételezések szerint erősen támaszkodhatott a glastonburyi hagyományra.²⁵ Jól mutatja ezt a következő párhuzam: a druida panteon isteni összetett volt, Blake pedig kifejezetten szeretett mindent megkettőzni, hasonmásokat gyártani (például számos művében az izraeli törzsek neveit angol grófságok nevei helyettesítik).²⁶ Úgy érezte, hogy a druidizmus a világ ősvallása, és Jeruzsálem a nyomába sem érhet Angliának. E megfontolás teszi érthetővé, hogy Blake miért helyezte át a Szentföldet Angliába, és az emberiség választott népéül a zsidók helyett miért éppen a druidákat jelölte ki.²⁷

A druida szimbólumok a *Jób-metszetek*-en is helyet kaptak, mégpedig a negyedik és a hetedik lapon: a negyedik metszeten²⁸ Blake a vallás építményét, a gótikus katedrális cserélte fel a druida kötömbökre, a hetedik lapon pedig a régi helyzetre való visszautalásként jelennek meg a kötömbök.

Blake istenképe sem egyértelmű. Ha ugyancsak a *Jób-illusztrációk* képezik a vizsgálat tárgyát – márpedig ez az a munka, mely összegzi a blake-i életpályát – és figyelembe vesszük a Törvény iránti ellenszenvét, akkor ismételen a sok ellentmondás között találunk egy egyértelmű kijelentést. Blake hamis istennek minősítette az „észelvű Istent”.²⁹ Ezt igazolja az is, hogy Jób azon istene, akinek lábán a Tanakh fekszik, elszigetelve helyezkedik el Jóbhoz és feleségéhez képest. Ugyancsak fontos pont, hogy a teljes metszetsorozaton Isten kinézete megegyezik Jób alakjával. Itt tehát Blake a *Biblia* „teremté tehát az Isten az embert az ő képére”³⁰ állítását megfordítva, „az ember teremté tehát saját képére az Istent” mozzanatot vezette be. Istent az ember belső világának kivetüléseként ábrázolta. Blake tehát nem *sensus litterisként* értelmezte a bibliai tereméstörténetet. Az Istent mint az ember belső világát képzelte el.

Mégis a tizenegyedik metszet teszi igazán problémássá Blake istenképének meghatározását. A metszeten, miközben az isteni és emberi szféra közötti

²⁵ E hagyomány szerint Jézus tanulmányozta a kelta vallást, sőt, a druida papokkal is kapcsolatban volt.

²⁶ KISS IRÉN (2008): *A feltámadt romantika*. Budapest. 36.

²⁷ Uo. 38–39.

²⁸ E metszeten a katedrális druida kötömbökkel való felcserélése talán utalás lehet arra, hogy amint a metszeten előrehaladva Jób megvilágosodik és részesül a „szent” epifániájában, ugyanúgy a vallás kialakulásának Blake szerinti igazsága felbukkanására is sor kerül. Mivel azonban mind a katedrális, mind pedig a druida szimbólumok azokon a metszeten jelennek meg, amelyeken Jób még téveszmékben él, arra utalhat, hogy Blake a vallás mindennemű megnyilvánulását elveti: elutasítja az „építménybe zárt” rítust és a természetben végrehajtott vallásgyakorlatot is.

²⁹ Jób, mivel vallási hagyományban formálódott ember, a jóról és a rosszról is a racionális ítélelhozatal aktusával rendelkezik. Hasonlóképpen vádlói is. PÉTER ÁGNES (2017): *William Blake illusztrációi a Jób könyvéhez*. Budapest. 192.

³⁰ Genesis 1: 27.

határvonal eltűnik,³¹ Isten köré egy hatalmas kígyó tekeredik. Mindez arra enged következtetni, hogy Blake szerint „a démoni egyenesen hozzátartozik Isten alaptermészetéhez”.³²

Noha meghatározni nagyon nehéz, hogy Blake vajon hogyan és milyenek gondolta el Istent, egy biztos: hitt a létezésében és elvetette a *Biblia* törvényhozó és törvénykező istenét, s vele együtt annak udvartartását is gonosznak titulálta. Ezt igazolja a *Menny és Pokol házasságá*-ból ismert történet, amikor Blake egy angyalt kívánt a „helyes” útra téríteni. Igyekezete eredményesnek bizonyult: az angyal felismerte saját „hamis gondolkodását”, és ördöggé változott.³³

4. „Börtönök a Törvény köveiből épültek, bordélyok a vallás tégláiból”³⁴

Szerb Antal nyomán: hogyha a bibliai Isten és az ő angyalai Blake ellenségei, akkor az ördögök „az igaz és jó szellemek”.³⁵ A *Menny és Pokol házasságában* az angyalok valóban mint negatív szereplők tűnnek fel: „Mindig azt tapasztaltam, hogy az Angyalok, hiúsággal telve, egyedül önmagukat tekintik bölcseknek; öntelt arcátlansággal beszélnek magukról így, s ez a rendszeres okoskodás eredménye”.³⁶

Tény, hogy Blake értelmezésében valamennyi dolog ellentmond a *Bibliának*. A keresztény szemlélettel ellentétben a Sátánt sem hagyományhű módon képzelte el. A *Jób-illusztációk* egyik központi szereplőjeként több metszeten is feltűnik. A férfitestben megjelenített Sátán egységes vonása valamennyi lapon, hogy erőteljes, ifjú figura. Egyrészt ő az, aki az Isten általi büntetést közvetíti a Törvény megtartására hivatkozó Jób felé, vagyis „fellépése képviseli [...] azt az erőszakos mozzanatot, amely a hamis tudatot kibillenti önelégültségéből, és szembesíti a létezés [...] misztikus mélységével”.³⁷ Másrészt pedig az ő alakja bontja meg a mozdulat nélküli képet, a statikus elrendezésben ő az egyetlen dinamikus szereplő. E stílusjegye alapján – ha a *Menny és Pokol házasságában* megfogalmazott blake-i jó-rossz definíciót vesszük alapul, amelyben a rossz megegyezik az *Energiával* – a *Jób-illusztációkon* szereplő Sátán a rossz megtestesítője.

„Ellentétek nélkül nincs haladás. Vonás és taszítás, Értelem és Erő, Szeretet és Gyűlölet: ezek kormányozzák az emberi létet. Ilyen ellentétekből fakad az, amit a vallásos szívű Jónak és Rossznak nevez. A Jó a tétlen, s az Észnek engedelmeskedik. A Rossz az *Energiából* fakadó tevékenység”.³⁸

³¹ Azt fejezi ki, hogy Jób már közel áll a Blake szerinti helyes istenkép a megalkotásához.

³² PÉTER 2017. 197.

³³ BLAKE, WILLIAM (1959): *Menny és Pokol házassága*. In: Versek és prófécíák. Ford Garai Gábor. Budapest.

³⁴ Idézet *A Menny és Pokol házasságának a Pokol közmondásai* című fejezetből.

³⁵ Szerb 1971. 246.

³⁶ BLAKE 1959.

³⁷ PÉTER 2017. 155.

³⁸ BLAKE (Kiemelés – L.O.)

A hatodik metszeten Blake morális rosszról alkotott elképzeléséhez még egy lépéssel közelebb kerülünk. A metszeten a Sátán büntetésvégrehajtó szerepben tűnik fel. Fellépésével Jób hamis tudatát hivatott átalakítani. Fontos alkotóelemei a képnek a Sátán jobb keze mögül előtörő nyilak. Valószínűleg a négy érzékszervet jelölik. A tapintás, vagyis az ötödik érzékszerv általában a szexualitás formájában jelent meg Blake-nél.³⁹ E metszeten is helyet kapott, hiszen a Sátán a bal lábával Jób ágyékán támaszkodik meg. Mégsem szabad azt gondolnunk, hogy Blake éppen a szexuális vágy miatt kárhozhatná Jóbot, vagy pedig számos nézethez hasonlóan a nőt tenné meg a bibliai értelemben vett Sátán szóvivőjévé. Egyrészt azért nem helytálló az elképzelés, mert a nő a metszeten (egy kivételével) mint Jób stabil támasza jelenik meg,⁴⁰ és azokon a metszeten is helyet kap, amelyeken Jób megtapasztalja a szent epifániáját. Másrészt pedig, mint arról már szó esett, Blake különösképpen vonzódott a misztikához, ezért lényéhez hozzátartozott a misztikusokra jellemző életigenlés. A szabad szerelemben Blake megkapta a misztikusok által hön áhított extatikus élményt a coitus által. Így épült bele gondolatvilágába a szexuális szabadság hirdetése, a házasság intézményével szembeni ellenszenv.⁴¹ Ezen állítást legjobban a hatodik metszet elrendezése igazolja. E metszeten a többi laptól eltérően a még (a Blake szerinti) helytelen nézettel rendelkező Jób eltávolodik feleségétől. Az az összetartozás, mely az eddig lapokon érzékelhető volt, eltűnik. Péter Ágnes értelmezése szerint Jóbot a szexuális vágy miatt érzett szégyene távolítja el az asszonytól, aki ennek ellenére mégis jelen van férje mellett, testével melegíti Jób csupasz lábát.⁴² Mindebből arra a következtetésre jutunk, hogy Blake a szabad szerelmet, mely huzamos ideig, főleg Blake Angliájában, morálisan helytelennek számított, nem tekinti bűnnek. Ezt igazolja a *Tirzah-hoz (To Tirzah)*⁴³ című verse is. A bűnbeesés történetét, melyet sokak a szexuális vágyra vezetnek vissza, Blake e versében azonossá teszi a nemek megteremtésével, és függetlenné teszi a megváltástól.

Az imént említett vers – Blake még jóval a Jób-metszetek megalkotása előtt írt – *A tapasztalás dalai (Songs of Experience)*⁴⁴ című verseskötetéből származik. E kötet párja *Az ártatlanság dalai (Songs of Innocence)*⁴⁵, amely egyben *A tapasztalás dalai* előzménye. Míg *Az ártatlanság dalai* allegorikusan olvasandó, *A tapasztalás*

³⁹ PÉTER 2017. 173.

⁴⁰ Fontos megjegyezni, hogy a bibliai Jób-történetben az asszony karaktere csak egy ponton jelenik meg, mégpedig, amikor a kísértő szerepében lép fel. Ekkor arra biztatja Jóbot, hogy vessen véget az életének. A metszeten szintén helyet kap az asszony ezen megnyilvánulása, viszont Blake értelmezésben ez az aktus arra enged következtetni, hogy a nő korábban ismerte fel, mi történik férjével. KISS 2008. 180. (7. metszet).

⁴¹ SZERB 1971. 236.

⁴² PÉTER 2017. 176.

⁴³ BLAKE, WILLIAM (2006): *To Tirzah. Tirzah-hoz*. In Bardi Erzsébet (szerk.): *Az Ártatlanság és a Tapasztalás dalai. Songs of Innocence and of Experience*. Ford. Erdődi Gábor. Budapest. 166-167.

⁴⁴ BARDI ERZSÉBET (szerk.): *Az Ártatlanság és a Tapasztalás dalai. Songs of Innocence and of Experience*. Ford. Erdődi Gábor. Budapest.

⁴⁵ Uo.

dalai kötet nem közvetít burkolt tartalmakat. A látszólag gyermekekről szóló, gyermekeknek szánt *ártatlanság dalai* mélyen az Árkádia-vágyat foglalják magukba.⁴⁶ A kötetben szereplő gyermekek Blake-nél a büntudat előtti emberiséget hivatottak szimbolizálni. Felmerül a kérdés: miért pont a gyermeket találta Blake a legmegfelelőbb szimbólumnak a paradicsomi állapot bemutatására?

Blake gyűlölte a *Törvényt*, és megvetette az „észelvű Istent”. Az ideális állapotot ezek hiányában képzelte el. Istenképe arra mutat, hogy Blake az érzékelésben vélte felfedezni a szentet. Blake-nek tehát semmilyen logikai úton felépített istenérv nem tette volna igazolhatóvá Isten vagy valamilyen transzcendens lény létezését, csupán a tapasztalat. Emellett, amikor az emberről még mint gyermekről beszélünk, legyen az akár már biológiailag felnőtt, mindig annak a megállapításnak a fényében tesszük, hogy az adott egyén képtelen az ész parancsai szerint élni. Ezért nála a *Törvény* is háttérbe szorul. Mennyivel jobban megmutatkozik ez a megállapítás az egészen kicsi gyermekek esetében. Ők csak szemlélői a világnak, ha képesek is apró-cseprő morális rossz elkövetésére, nincsenek tudatában annak, hogy amit tettek, helytelen. Ők még a büntudat nélküli állapot emberei.

Blake-nél a büntudat lesz az, ami problémába sodorja a világot. Az ember megalkotja a *Törvényt*, amely a bűn katalizátora lesz. *A tapasztalás dalai* e paradicsomi állapot ellenpólusából szemlélik mindazt, amit *Az ártatlanság dalai*. A verseskötet címe, csakúgy, mint elődjéé, beszédes. Burkoltan azt állítja, hogy a problematikus helyzet akkor köszönt be, amikor a gyermek tapasztalni kezd, a felnőttektől megtanulja a *Törvény* által felállított szabályokat.

E két kötet legismertebb versei, *A Bárány (The Lamb)*⁴⁷ és *Tigris (The Tyger)*⁴⁸ az emberi mivolt morális jó és rossz közötti kapcsolatát keresik. Blake *Bárány* szimbóluma a szelídség jelképe, azaz valamiféle Jóé, a *Tigris* pedig a vadságé, a Rossz, az *Energia* megtestesítője. Mint az már a *Menny és Pokol házasságából* nyilvánvalóvá vált, Blake a világot ellentétek együttállásában képzelte el. Ugyanígy a benne élő embert is: a *Bárány* és a *Tigris* az emberi tudat ellentmondó minőségei, egyfajta konfliktus, mely az egyén fejében megy végbe.

A két vers együttolvasva a teodiceai kérdésre is reflektál. A *Bárány* esetében Blake-nél sem kétséges, hogy a *Logosz* teremtette. Viszont a *Tigris* esetében, amely a gyermekkor utáni, tapasztalási állapot, Blake rákérdez az eredetre. Ebben a versben teszi fel először a kérdést: vajon ugyanaz alkotta a *Tigrist*, mint aki a *Bárányt*.

E kérdésre Blake néhány évvel később, *Az Úr megteremti Ádámot (Elohim Creating Adam)* című grafikájában válaszolt. A teremtés aktusa itt nem egy fenséges, boldogsággal teli cselekmény. Mind a Teremtő, mind pedig a Teremtmény

⁴⁶ SZERB 1971. 236.

⁴⁷ BLAKE, WILLIAM (2006): *The Lamb. A Bárány*. In BARDI ERZSÉBET (szerk.): *Az Ártatlanság és a Tapasztalás dalai. Songs of Innocence and of Experience*. Ford. Erdődi Gábor. Budapest. 34–35.

⁴⁸ BLAKE WILLIAM (2006): *The Tyger. A Tigris*. BARDI ERZSÉBET (szerk.): *Az Ártatlanság és a Tapasztalás dalai. Songs of Innocence and of Experience*. Ford. Erdődi Gábor. Budapest. 136–137.

arcán fájdalom látható. Az Ádám testére tekeredő kígyó pedig ismételt arra enged következtetni, hogy Blake szerint az Ádámiban lévő sátáni mivolt nem a bukás velejárója, hanem teremtése pillanatától hozzátartozik.⁴⁹

Noha *Az Úr megteremti Ádámot* grafikának a mondanivalója szerint az emberben hasonlóképpen megteremtett a jó is és a rossz is, fontos tényező, hogy Blake olvasatában e két terminus részben másképpen értelmezendő, mint az eddigiekben taglalt személyek esetében. A morális rossz Blake-nél is egyenlő a bűnnel, viszont az előjele fordított. Blake a bűnt az emberben egészségesen működő *Energiának* tekinti, mely nemhogy kárára, hanem hasznára van a világnak, hiszen azt az ellentétek tartják fenn. Hogy az ellentét fennálljon, szükségszerűen a jó mellett a rossznak is léteznie kell. Nem mellesleg Blake, aki elutasította az ítélkező Istent, utolsó éveiben állítólag e kijelentést tette Crabb Robinsonnak: „Isten szemében minden jó”.⁵⁰ Ha tehát Blake elképzelése szerint Isten szemében minden jó, és a bűn a világ fennállásáért felelős ellentétek egyik pólusa, akkor a világban jelenlévő morális rosszért nyilvánvalóan Istent nem tette felelőssé.

De mi mondható el az emberről? Blake az embert csak részben mentette fel a hibavetés alól. Ugyan azáltal, hogy elutasította a keresztény szemlélet álláspontját az eredendő bűnnel kapcsolatban, kiemelte az embert a problémás aktus elkövetése alól. De nem mentette fel teljesen, hiszen Blake szerint is az ember volt az, aki a hibát elkövette, mégpedig azzal, hogy megalkotta a *Törvényt*, s életre keltette a szunnyadó lelkiismeretet.

Konklúzió

Kétségtől William Blake a bűnről és a teodiceáról alkotott elképzelések sorozatában egy olyan színfolt, melyről igenis beszélni kell. Az elefántcsonttoronyába zárkózott preromantikus, sokoldalú művész nemcsak az irodalom-, hanem a vallástudomány számára is új ismeretekkel, számtalan érdekesítő és hasznos információval szolgálhat.

Összefoglalva Blake elképzelését a morális rosszról, a bűnről és a teodiceáról, elmondható, hogy habár polgárpukkasztó módon, levette az emberiség válláról a *bűncentrikus* szemlélet azon nehéz terhét, melyet a középkorban Szent Ágoston akasztott rá.

Blake gondolkodásában a bűn egy olyan állapotnak felelt meg, mely nem abban a pillanatban következik be, amikor valaki elkövet egy klasszikus értelemben vett vétket, hanem e cselekedet kizárólag akkor válik morálisan rosszá, amikor a törvény figyelembevételével az ész helytelennek titulálja. A klasszikus értelemben vett „bűn” tehát önmagában nem rossz. A *Törvény* teszi azzá. Ennek értelmében Blake-nél nem beszélhetünk a bűnről mint morális rosszról. Érdektelen, hogy a *puritanizmus*-t vagy a *vitalizmus*-t tartotta inkább a bűn mibenlétének, viszont

⁴⁹ PÉTER 2017. 197.

⁵⁰ Uo. 198.

az biztos, hogy a kor Angliája elé kifejezetten a *puritanizmust* tartotta tükörként. Ha pedig az egész emberiségre általánosan jellemző vagy személyes bűnösség fogalmáról esik szó, Blake-nél bár nem a keresztény értelmezés szerint, az első fogalmazódott meg. Ő tehát nem egy eredendően bűnös állapotról beszélt, mint Ágoston, hanem egy mindenkire érvényes „bűnös életfázisról”, arról, amikor a gyermekből felnőtt lesz, amikor a szemlélődést, a cselekedetek ösztönszerű működését az ész és az azzal belátható *Törvény* váltja fel.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. BATAILLE, GEORGES (1997): *Literature and Evil*. New York–London.
2. KISS IRÉN (2008): *A feltámadt romantika*. Budapest.
3. LANCEL, SERGE (2004): *Szent Ágoston*. Ford. Kamocsay Ildikó. Budapest.
4. LEIBNIZ, GOTTFRIED WILHELM (1985): *Essays of Theodicy on the Goodness of God, the Freedom of Man and the Origin of Evil*. Trans. Hugard E. M. Lasalle.
5. LUTHER MÁRTON (2006): *A szolgálai akarat*. Ford. Jakabné Csizmazia Eszter. Budapest.
6. PÉTER ÁGNES (2017): *William Blake illusztrációi a Jób könyvéhez*. Budapest.
7. PETRUS ABAELARDUS (1989): *Etika*. Ford. Turgonyi Zoltán. Budapest.
8. ROTTERDAMI ERASMUS (2004): *A szabad döntésről*. Ford. Rokay Zoltán. Budapest.
9. SCHMIDT–BIGGEMANN, WILHELM (2011): *Teodícea és tények – A német felvilágosodás filozófiai profilja*. Budapest. 100–108.
10. SWEDENBORG, EMANUEL (1993): *Menny és Pokol*. Debrecen.
11. SZENT ÁGOSTON (1989): *A boldog életről. A szabad akaratról*. Ford. Tar Ibolya. Budapest.
12. SZENT ÁGOSTON (2006): *De civitate Dei – Isten városáról*. III. Ford. Földváry Antal. Budapest.
13. SZERB ANTAL (1971): *Gondolatok a könyvtárban*. Budapest.
14. WILLAM BLAKE (2006): *The Lamb. A Bárány*. In *Az Ártatlanság és a Tapasztalás dalai*. Songs of Innocence and of Experience. Szerk. Bardi Erzsébet. Ford. Erdődi Gábor. Budapest. 34-35.
15. WILLIAM BLAKE (2006): *The Tyger. A Tigris*. In *Az Ártatlanság és a Tapasztalás dalai*. Songs of Innocence and of Experience. Szerk. Bardi Erzsébet. Ford. Erdődi Gábor. Budapest. 136-137.
16. WILLIAM BLAKE (2006): *To Tirzah. Tirzah-hoz*. In *Az Ártatlanság és a Tapasztalás dalai*. Songs of Innocence and of Experience. Szerk. Bardi Erzsébet. Ford. Erdődi Gábor. Budapest. 166-167.
17. BLAKE, WILLIAM (1959): *Menny és Pokol házassága*. In *Versek és próféciaik*. Ford. Garai Gábor. Budapest.